

УДК 343.131

Владислав Ребезюк,аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВА ПРИРОДА, ЗМІСТ ТА ОЗНАКИ МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті автор досліджує правову природу, зміст та ознаки механізму охорони прав свобод учасників кримінального провадження. Аналізує різне бачення науковців щодо визначення механізму захисту прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого. Визначено механізм охорони прав та його правову природу.

Ключові слова: механізм охорони прав, законні інтереси, європейські цінності, права, свободи, кримінальні правопорушення, підозрюваний, обвинувачений.

Актуальність роботи. Україна – одна з найбільших європейських держав, законодавство якої перебуває в постійному динамічному розвитку, натепер досить актуальним є врегулювання деяких питань кримінального процесуального законодавства, зокрема вирішення проблеми, пов'язаної з охороною прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Вибрана тема статті належить до числа пріоритетних у галузі кримінального права на сучасному етапі становлення правової європейської держави.

Стан наукового дослідження. Питанню механізму охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження присвятили свої роботи українські та зарубіжні науковці, зокрема:

Г. З. Алієва, Л. Б. Алексеева, С. С. Алексеев, К. Г. Волинка, О. В. Верховгляд-Герасименко, Л. М. Володіна, І. Ю. Головацький, Т. В. Гошовська, Ю. М. Грошевий, П. М. Давидов, А. Я. Дубинський, А. В. Захарко, Я.П.Зейкан, М. В. Жогін, О. Н. Карпова, Л. М. Карнеева, С. Г. Келіна, О. П. Кучинська, О. М. Ларін, М. І. Леоненко, Л. М. Лобойко, В. З. Лукашевич, В. Т. Малярченко, О. В. Мартовицька, Р. І. Матюшенко, Г. М. Мінковський, М. М. Михеєнко, Д. Я. Мирський, О. Р. Михайленко, Я. О. Мотовіловкер, В. Т. Нор, А. Ю. Олійник, О. Є. Омельченко, О. В. Римарчук, Г. В. Рось, Н. З. Рогатинська, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, В. М. Савицький, О. О. Самодіна, О. Ф. Скакун, З. Д. Смітєнко, П. Л. Степанов, М. Г. Стойко, М. С. Строгович, П. І. Тарасов-Родіонов, В. М. Тертишник, О. Ю. Хабло, Л. Д. Удалова, Ф. Н. Фаткуллін, В. П. Шибіко, С. А. Шейфер, М. Є. Шумило, В. М. Темченко, В. Н. Хропанюк та інші.

Мета даної статті – провести всебічний правовий аналіз проблемних питань із захисту прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні, спрямований на вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Наша держава зробила свій доленосний вибір – це європейська

дорога розвитку. Суть її полягає у європейській цивілізаційній моделі, яка дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства і держави. Європейський вибір України – це одночасно і рух до стандартів демократії та правового поля. Наше суспільство обрало європейські цінності та вкрай важливе місце серед них є охорона прав учасників кримінального провадження.

При цьому, хотілося б зауважити, що демократія в будь-якому суспільстві базується на двох головних засадах – це верховенство права та забезпечення прав і свобод людини. Проте навіть проголошення людини найвищою соціальною цінністю та закріплення у Конституції України статті 3 її основних прав та свобод можуть не мати жодного значення без реальних гарантій здійснення цих прав [1, с. 5].

Сьогодні, як ніколи, особливої актуальності набуває це конституційне твердження у кримінально-процесуальних відносинах, де постійно виникають та проявляються найбільш суттєві обмеження конституційних прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого, де відносини особи і держави часто супроводжуються інтенсивним примусовим впливом з боку останньої.

Як передбачено статтею 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2, с. 327].

У зв'язку із цим права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити власне

існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених норм, принципів (засад), завдячуючи яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності, вони відіграють роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок з боку органів розслідування та правосуддя щодо громадянина.

Для того, щоб проголошені права не залишалися декларативними, Україна зобов'язана створити відповідний правовий механізм для їх беззаперечного виконання. Найефективнішим правозахисним державним механізмом захисту прав та свобод підозрюваного та обвинуваченого є суди. У цивілізованій державі суду належить центральне місце у всій правовій системі. Саме суд уособлює справжнє право, істинну справедливість. Правосуддя – “це діяльність суду, здійснювана в передбаченому процесуальним законом порядку, яка полягає в розгляді і розв'язанні конфліктів, пов'язаних із дійсним чи можливим порушенням норм ... права” [3, с. 305].

Відповідно до статті 55 Конституції України саме на них покладене завдання захисту прав і свобод людини, та згідно зі статтею 124 Конституції “юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі”, тобто будь-яка суперечка з приводу порушення прав, свобод і боронених законом інтересів громадян може розглядатися судом [1, с. 18-46].

Акцентована вимога є тим ідеалом, яка повинна бути досягнута якнайшвидше для успішного демократичного і цивілізованого розвитку суспільства. Хотілося б зауважити, що однією з головних особливостей даного процесу є наявність відмінностей у процесуальному положенні обвинуваченого і підозрюваного, а відповідно, їхні інтереси у кримінальному провадженні зачіпаються неоднаково та різною мірою потребують охорони та захисту. Звичайно, робота механізму забезпечення прав і свобод людини неможлива без діяльності компетентних державних органів, здатних застосовувати примусові засоби до зобов'язаної особи з метою відновлення порушеного права. Тож ці органи є стрижнем вказаного механізму.

Саме механізм забезпечення прав людини потрібно розглядати як явище правової системи, що включає в себе певні підсистеми, елементи, складові конструкції. Необхідність дослідження даного питання полягає у тому, що кожна форма механізму забезпечення прав і свобод особи спрямована на досягнення власної цілі та завдання. А тому лише під час сукупного аналізу форм забезпечення можна зрозуміти внутрішню побудову механізму забезпечення прав і свобод та, відповідно, його функціональне призначення.

У цих дослідженнях сформульовані важливі наукові ідеї і висновки, що відображені у законодавстві і використовуються практикою. Разом із тим деякі питання щодо забезпечення

прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування вимагають якісно нового наукового обґрунтування.

Але на моє переконання, подальше вивчення та дослідження питань, які пов'язані з функціонуванням процесуальних механізмів із забезпечення прав учасників кримінального провадження, дозволить з'ясувати як на практиці реалізуються права та свободи та разом із тим зрозуміти неефективність кримінально-процесуальних процедур, що в подальшому дасть можливість їх оптимізувати.

Натепер у вітчизняній правовій науці немає усталеного визначення механізму забезпечення прав і свобод людини, разом із тим немає єдиного розуміння щодо форм забезпечення прав особи.

Одною із перших монографічних доробок у незалежній Україні, що присвячені питанню гарантування прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, була робота О. Р. Михайленка, де він визначає, що об'єктом забезпечувальної діяльності є права, свобода та гідність людини, що, у свою чергу, означає необхідність зробити їх цілком реальними, не допустивши їх порушення та захистивши їх [4, с. 17].

Значний доробок у вивченні даної проблематики здійснив російський правознавець, доктор юридичних наук С. С. Алексєєв. Він зазначав, що механізм правового регулювання застосовується державою виключно для здійснення правового впливу на суспільні відносини. Поняття «механізм правового регулювання» походить від поняття «правове регулювання», яке С. С. Алексєєв визначає як здійснюваний за допомогою системи правових засобів результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування [5, с. 24]. Як бачимо, автор у даному визначенні зміст правового регулювання розкриває через правовий вплив. Дана позиція є цілком слушною і заслуговує на увагу.

Найбільш поширеною є точка зору професора О. Ф. Скакун, яка вважає, що функціональне розрізнення механізму соціально-правового забезпечення прав людини, формує відповідні підсистеми – механізми реалізації, охорони, захисту прав. Механізм реалізації прав і свобод людини включає заходи, придатні для створення умов реалізації прав і свобод, а складники його гарантії являють собою відповідні умови і засоби, що сприяють реалізації кожною людиною прав, свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України. Друга підсистема – механізм охорони прав – включає заходи з профілактики порушень прав, свобод і обов'язків людини, здійснюючи при цьому функцію превенції протиправних дій. Третя підсистема – механізм захисту прав – включає заходи з відновлення порушеного правового статусу, притягнення порушників до юридичної відповідальності [6, с. 229].

Дуже схожу точку зору висловлює К. Г. Волинка. Зокрема, під формами забезпечення прав і свобод особи вона розуміє зовнішні прояви взаємоузгодженого функціонування

складових елементів механізму забезпечення прав і свобод особи, спрямовані на перетворення закріплених у законі прав і свобод у дійсність. Ними виступають забезпечення реалізації прав і свобод особи, забезпечення охорони прав і свобод особи, забезпечення захисту прав і свобод особи [7, с. 3].

В. М. Темченко висловлює іншу думку щодо механізму забезпечення прав, а саме: до форм забезпечення прав і основних свобод людини слід віднести заохочення, здійснення чи реалізацію, імплементацію та захист [8, с. 84]. На нашу думку, таке бачення є більш дискусійним, оскільки імплементація прав виходить за межі формулювання механізму забезпечення прав людини.

Не можемо залишити поза увагою точку зору ще одного вченого – В. Н. Хропанюка. Він визначає механізм правового регулювання як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і задач правової держави [9, с. 54].

Безперечно, таку позицію варто взяти до уваги, хоча вона є дискусійною, та визнати, що зазначені форми дійсно можна розглядати як складові конструкції механізму забезпечення прав. Автори даної позиції вважають, що вивчення структури механізму на рівні його складових частин є дещо неповними, а для того щоб отримати правильні уявлення про механізм правового регулювання, а також про здатність виступати в цій якості, необхідно повною мірою розглядати всі його компоненти у взаємозв'язку та взаємодії.

Не можемо залишити поза увагою бачення професора А. Ю. Олійника. Він вважає, що забезпечення конституційних свобод та гарантування недоторканності громадянина державою визначається створенням сприятливих умов для їх реалізації, захистом суб'єктивних свобод від порушень права відповідними органами чи службовими особами [10, с. 153].

Таке бачення поділяє О. В. Верхогляд-Герасименко: вона розглядає охорону та захист прав громадянина нарівні зі створенням умов для реалізації прав як окремих складників їх забезпечення, які, у свою чергу, перебувають у тісному взаємозв'язку, доповнюючи один одного. О. В. Верхогляд-Герасименко на підставі даного твердження під забезпеченням прав людини у кримінальному судочинстві пропонує розуміти діяльність компетентних органів держави, що здійснюють кримінальне провадження, виконуючи певні процесуальні дії, що спрямовані на створення умов для реалізації прав підозрюваного та обвинуваченого [11, с. 14].

Що ж, дане бачення є цілком слушним і заслуговує на підтримку та може лягти в основу формулювання поняття та структури механізму забезпечення прав людини, громадянина у кримінальному провадженні.

Провівши аналіз наведених наукових точок зору, хотілося б констатувати, що більшість науковців у механізмі забезпечення прав людини виділяють різні його форми, наприклад: «гарантування», «захист», «охорона», «реалізація», «здійснення», «дотримання», «юридична

допомога», «відновлення», «закріплення». Тож механізм забезпечення прав і свобод людини займає особливе місце в системі правового регулювання, будучи сполучною ланкою, завдяки якій норми права, що юридично фіксують права учасників кримінального провадження, знаходять свою реалізацію.

Висновки.

Отже, підсумовуючи, хотілося б констатувати, що ефективність діяльності держави у сфері кримінального судочинства полягає у тому, що вона не тільки проголошує права людини в Конституції, але і забезпечує необхідний механізм для їх реального здійснення. Даний механізм охоплює процес, починаючи з моменту створення умов для реалізації людиною своїх прав, а потім трансформується в охорону прав учасників кримінального провадження, а у разі порушення даних прав – у захист цих прав.

Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження слід розглядати як динамічну систему правових засобів, що реалізуються завдяки діяльності державних органів, посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство або залучаються до нього. Саме завдяки цій діяльності відбувається реалізація, охорона та захист прав учасників кримінального провадження.

Президент України П. А. Порошенко підписав 22 листопада 2017 року Закон щодо проведення судової реформи «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу, Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів», у тому числі про внесення деяких змін до КПК України. Зокрема, зміни, що запроваджуються, повинні забезпечити, насамперед, ефективний та швидкий розгляд справ у суді. Нові правила судового процесу мають сприяти більш дієвому та ефективному захисту прав і свобод громадян, що звертатимуться до суду, – тих прав і свобод людини, що гарантуються Конституцією України, Декларацією прав людини ООН, Конвенцією Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод, – а також недопущенню будь-яких зловживань з боку правоохоронних органів у ході кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Конституції України від 30.09.2010. – К.: «Паливода», 2017. – С. 5.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К.: «Паливода», 2017. – С. 327.
3. Права человека: учебник для вузов / под ред. Е. А. Лукашева. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 305.
4. Михайленко О. Р. Про право забезпечувальну діяльність у кримінальному судочинстві України / О. Р. Михайленко // Проблеми процесуальної науки: історія і сучасність: зб. наук. праць. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. – С. 17.
5. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 24.

6. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – С. 229.

7. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень» / К. Г. Волинка. – К., 2000. – С. 3.

8. Темченко В. М. Поняття та зміст форм забезпечення прав людини і основних свобод у міжнародних та правових актах / В. М. Темченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 84.

9. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебник / В. Н. Хропанюк. – 3 изд. – М. : Омега, 2008. – С. 54.

10. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні / А. Ю. Олійник. – К. : КНТ, 2008. – С. 153.

11. Верхогляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінального процесуального примусу : монографія / О. В. Верхогляд-Герасименко. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 14.

В данной статье автор исследует правовую природу, содержание и признаки механизма охраны прав свобод участников уголовного производства. Анализирует разное видение ученых определения механизма защиты прав и свобод подозреваемого и обвиняемого. Определен механизм охраны прав и его правовая природа.

Ключевые слова: механизм охраны прав, законных интересов, европейские ценности, права, свободы, уголовные преступления, подозреваемый, обвиняемый.

In this article the author investigates the legal nature matter and features of the mechanism of protection of the rights of the participants in criminal proceedings. Analyzes the various views of scientists on how to define the mechanism for protecting the rights and freedoms of the suspect and the accused. The mechanism of protection of rights and its legal nature is determined.

Key words: mechanism of protection of rights, lawful interests, European values, rights, freedoms, criminal offenses, suspect, accuser.

